

Документалістика і пропаганда

Анотація. Радянська документалістика перейняла у пропаганди головні способи утвердження ідеологічних міфів про Другу світову війну: замовчування реальних фактів; насаджування стереотипів та штампів і чорно-білої картини світу; багаторазове повторення ярликів-жупелів для називання ворогів тощо. Книга генерала О. Федорова «Підпільний обком діє» стверджувала міфи про «мудре» компартійне керівництво всенародним рухом опору проти німецьких окупантів, про зловорожих «українсько-німецьких націоналістів» та «націоналістичних покидьків», про місію радянських партизанів як «визвольну» при їхньому переміщенні на Західну Україну. Партійні завдання мусили виконувати й талановиті письменники. Не уник такого завдання і Є Гуцало, хоча в порівнянні повісті «З вогню воскресли» з його ж белетристичними повістями про німецьку окупацію стає очевидно, наскільки неоднозначною і трагічно-кривавою він бачив воєнну українську дійсність.

Ключові слова: пропаганда, радянська документальна література / nonfiction, міфи про Другу світову війну, книга О. Федорова «Підпільний обком діє», Корюківська трагедія, глорифікація «партизанського генерала», повість Є. Гуцала «З вогню воскресли».

Пропаганда як явище у недавньому минулому нашого суспільства була (а почасти й залишається) повсякденною, усюдисущою і неминучою реальністю, про вплив якої не прийнято було говорити, але він був настільки потужним, що його наслідки як спадщина засилля комуністичної ідеології та радянської ментальності відчутні й досі. Тим часом документалістика (документальна література / nonfiction) за період існування радянської України вироджувалася і ставала все менш якісною – аж до того, що перестала репрезентувати царину мистецтва. Нині доводиться визнати, що ці процеси були взаємопов'язані, як рівень рідини у сполучених посудинах.

Отже, спробуємо роздивитися в конкретному матеріалі української нефікційної прози про Другу світову війну, як це відбувалося. Матеріал – книга високопоставленого «партизанського генерала» Олексія Федорова «Підпільний обком діє» (писалася від 1946 року до 1980-х, неодноразово перевидавалася,

перекладена багатьма мовами) та повість прозаїка-шістдесятника Євгена Гуцала «З вогню воскресли» (1978) у контексті його белетристичної прози про окупацію (повісті «Мертва зона» 1967, «Біль і гнів» 1973, «Безголов'я» у виданні 1989 р., оповідання «Веселі Терни» у виданні 1978 р. тощо). Ці книги ніхто не порівнював у контексті літературного процесу застійної доби. Очевидно, пора заповнити відчутну прогалину у вивченні української нефікційної літератури.

Слово «пропаганда» (від лат. *propaganda*, дослівно – «підлягає поширенню», від лат. *propago* – «поширюю»), за словником іншомовних слів, – це діяльність, спрямована на поширення в суспільстві світогляду, теорій, тверджень, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей, щоб вплинути на суспільну думку певним чином. У широкому розумінні пропагандою є поширення соціально-політичних, природничо-наукових та інших знань із метою їхнього втілення в суспільну свідомість; у вузькому значенні – ідеологічно спрямована діяльність якоїсь партії / суспільної групи для формування у головах людей потрібних суб'єктові пропаганди поглядів та уявлень (світогляду).

На відміну від об'єктивної подачі інформації, пропаганда подає інформацію вибірково, щоб спонукати до певних узагальнень, або використовує емоційне забарвлення повідомлень, провокуючи швидше імпульсивну, ніж раціональну реакцію на них. Бажаним результатом пропаганди є зміна ставлення до її суб'єкта, формування потрібного йому іміджу. Пропаганда та її зловмисний варіант («промивання мізків») зазвичай використовується у політичній боротьбі. Провідний американський теоретик мас-медій, автор неодноразово перевиданого підручника «Теорія масової комунікації» Деніс Мак-Квейл пов'язує пропаганду з рекламою, політичними кампаніями та дезінформацією [див.: 7, с. 493, 486-487].

У своєму початковому значенні поняття «пропаганда» мало нейтральне емоційне забарвлення. Як вказують нинішні довідники масової комунікації, слово поширилося від назви католицької організації *Congregatio de Propaganda*

Fide (Конгрегація поширення віри), створеної папою Григорієм XV у 1622 році. Однак будь-яке явище давніше за поширення слова, тобто пропаганда мала місце в усі часи, коли влада намагалася впливати на своїх підданих через слово. В англійській мові поняття було нейтральним, означало розповсюдження інформації з певної причини та з певною метою. Протягом ХХ століття на Заході термін набув виразно негативного емоційного забарвлення, ним позначається умисне розповсюдження здебільшого хибних, але потужних закликів на підтримку чи виправдання політичних дій та / або ідеологій. Переосмислення відбулося через те, що Радянський Союз і гітлерівська Німеччина відверто використовувати пропаганду відповідно до постулатів комунізму та нацизму в усіх формах публічного вираження. Оскільки після Другої світової війни ці ідеології стали неприйнятними у ліберальних західних країнах, то негативне ставлення до них спроектувалося на поняття «пропаганда».

Пропаганда є потужною зброєю у війні; використовується для дегуманізації втягнутих її виром, збуджуючи ненависть до «ворога» (як зовнішнього, так і внутрішнього), створюючи його викривлений образ у свідомості громадян воюючої країни. Це може відбуватися з використанням принизливої лайки або ідеологічно виробленої термінології, через уникання деяких слів або використання непідтверджених заяв про ворожі звірства. Більшість пропагандистських війн переслідують мету, щоб власне населення відчувало, що ворог уособлює несправедливість, яка може бути лише вигаданою, а може й базуватися на фактах. Як правило, при поширенні пропаганди суб'єкти кампанії знають, що їхня інформація однобока чи неправдива, але це може бути невідомо рядовим членам, які допомагають у розповсюдженні пропаганди. «Ефективність П[ропаганди] більше залежить від контексту і схильностей цільової аудиторії, ніж від особливостей “повідомлення”», – зазначив Д. Мак-Квейл [7, с. 493].

Усе це має стосунок до названих книг про Другу світову, які можемо розглядати порівнюючи на тій підставі, що вони розповідають про події на

теренах окупованої гітлерівцями України в період 1941-1945 років і стосуються партизанської війни, страждань цивільного населення, спалених сіл та того, як це все сприймалося в пізніший радянський час і сприймається донині. Зокрема почалося моє дослідження із прочитаного про подію, сумна річниця якої мала бути відзначена «на державному рівні» в незалежній Україні у березні нинішнього 2018 року, та так і не була згадана, напевне, ніким, крім місцевих громад, на чийх землях відбувалися ті криваві страхіття. Про роковини трагедії повідомлялося лише на каналі «24». І це про «ювілейну», 75-у річницю масового знищення людей у містечку Корюківка на Чернігівщині, де 1-2 березня та за кілька наступних тижнів 1943 року угорськими й німецькими карателями за участю 399-ї частини польової жандармерії (у ній служили переважно росіяни, за спогадами очевидців війни – носили формений одяг донських козаків) було знищено всіх (за поодинокими винятками дивом уцілілих) місцевих жителів – близько 6700 чоловік¹. Заокруглена, приблизна цифра свідчить про недостатнє вивчення події істориками [див.: 5; 9].

Містечко було знищене тому, що вважалося партизанським. Із партизанами так званого партизанського з'єднання О. Ф. Федорова, які дислокувалися в навколишніх лісах Чернігівщини, багато корюківчан дійсно підтримували зв'язок; а інакше й бути не могло – десь же мали кілька тисяч людей, живучи в лісі й будучи постійно переслідуваними окупаційною владою, брати продовольство, коней, фураж, одяг? Безпосереднім приводом до каральної «акції» були попередні наскоки партизан на окупаційний гарнізон містечка задля визволення арештованих партизанських родичів. Про «акцію» окупантів у загонах Федорова знали, однак захищати жителів Корюківки від страшної смерті не стали. Сучасні історики називають це невтручання зумисним. На думку чернігівського дослідника Сергія Бутко, «жодна каральна операція гітлерівців не переривалася сталінськими загонами партизанів, бо було вигідно, щоб відбувалося якнайбільше звірств із боку німецької адміністрації. Всі знали, що німецькі окупанти за кожного вбитого солдата

---

¹ Дані Українського інституту національної пам'яті опубліковано у 2012 році.

розстрілюють 100 осіб, і цього наказу вони невідступно дотримувалися. А підпільники та партизани, вбивши німця, навіть не прикопували трупа. Таке часто траплялося просто в населених пунктах, після чого гітлерівці відразу розстрілювали мирних людей, а село спалювали. Населенню України треба було довести, що Голодомор 1932-1933 років, розстріли 1930-х – це так собі, а німецький режим набагато жажливіший» [цит. за: 5].

Від часів Другої світової й донині страшна доля Корюківки мало відома радянським громадянам: про неї не писали в підручниках історії, не говорили у ЗМІ. У 1977 році у відродженому селищі поставили гранітний монумент з офіційним написом «На честь героїчного опору населення німецько-фашистським загарбникам» (скульптор Інна Коломієць), як тоді ставили у більшості населених пунктів України. Там біля «вічного вогню» відбувалися урочистості до кожного Дня Перемоги, який ставав усе помпезнішим і казеннішим святом, проте особливо часто згадувати Корюківку як місце масової загибелі людей не рекомендувалося. Натомість зусиллями радянської пропаганди символом фашистських звірств на всіх окупованих територіях СРСР стала маленька білоруська Хатинь (де загинуло, за сучасними даними, 152 мешканці). Журналіст Юрій Поташний припускає, що радянські ідеологи воліли говорити про Хатинь, щоби бодай якось замаскувати свій страшний злочин під селом зі співзвучною назвою – Катинь на Смоленщині [див.: 9]. Навесні 1940 року в СРСР стратили близько 22 тисяч польських військовополонених, кілька тисяч із них було вбито саме у катинських лісах. Нині ці події відомі як «Катинський розстріл».

Не наслідився згадати про знищене містечко Корюківку й український письменник Євген Гуцало, який у 1978 році опублікував документальну повість про спалені чернігівські села – «З вогню воскресли», котра потім неодноразово перевидавалася (1980, 1996 тощо), але в нинішніх дослідників творчості талановитого шістдесятника викликає незначний інтерес, здебільшого навіть не згадується в підручниках з історії української літератури, оглядових статтях про його творчість тощо. Про «воєнну» прозу Є. Гуцала писали чимало

літературознавців (Микола Жулинський, Василь Плющ, Віра Агеева, Ірина Захарчук, Марина Лучицька, Наталя Полохова, Ольга Бульбачинська й ін.), однак їхні дослідження стосуються окремих аспектів тематики чи поетики, у контексті саме документальної / нефікційної літератури в тодішньому СРСР повість «З вогню воскресли» достеменно не розглядалася.

Загалом публіцистична та документальна частина спадщини Є. Гуцала викликають багато запитань, на які дослідники не дають відповідей (власне, і питання ці не ставляться). Наприклад: чому відомий прозаїк шістдесятницького покоління узявся за цей матеріал – за велінням власної совісті чи на замовлення радянських властей? Адже відомо, що після публікації першої «воєнної» повісті – «Мертвої зони» (1967) – він зазнав утисків і несправедливої критики через те, що повість похвалили в емігрантській пресі ще й передрукували в емігрантському часописі «Сучасність» (про це писав В. Плющ у післямові до видання 1996 р., згадує й Мих. Слабошпицький у нарисі «Поміж дерев і людей наодинці з собою. Євген Гуцало: літературна біографія на тлі епохи» у книзі спогадів про Є. Гуцала [див.: 8, с. 112-118]). Може, це й змусило письменника взятися за офіційне замовлення, щоб «реабілітуватися» перед Системою? – Точної відповіді наразі немає.

Як він збирав матеріал та що із зібраного й чому лишилося поза остаточним текстом? Чому на Чернігівщині, а не на рідному Поділлі? Працював сам чи з кимось (у тексті повісті є поодинокі нараційні деталі, які свідчать, що був не сам; докладніших відомостей ніхто не вказує), звертався за допомогою до місцевих властей чи діяв на свій страх і ризик? Останнє припущення сумнівне – як правило, розшуки свідків трагічних подій та розпитування, вислуховування їхніх свідчень вимагають підготовки (навіть технічної – магнітофон в умовах 1970-х років, навички стенографії тощо), психологічної витривалості, особливого такту й емпатійності – першому-ліпшому журналістові з мікрофоном людина, яка пережила щось жахливе, нічого розповідати не буде; про це за кордоном від 1980-х років пишуть так звані дослідники травми [див.: 10].

Приблизне, однак достовірне уявлення про роботу письменника над книгою, про зустрічі з людьми, яких розпитував, дає Гуцалове оповідання «Веселі Терни», написане й опубліковане в той самий період, що й повість «З вогню воскресли». Воно нагадує журналістську розповідь і сюжетним розгортанням (епізоди-зустрічі, розмови з персонажами та враження головного героя), і типом нарації – більше нарисової, ніж притаманної оповіданню, і принципом образотворення. Герой, у сприйманні якого невидимий наратор фокусує насичену описами оповідь, – скульптор Сава Чигрин. Він приїздить у село з назвою Веселі Терни, щоб зустрітися з матір'ю та сестрою загиблого чверть століття тому солдата Андрія Куцатого, з якого має ліпити погруддя, що буде поставлене десь в обласному місті на Алеї Героїв. Промовистою є реакція місцевих людей на розпити міського відвідувача: *«Сподівався, що Степанида й далі розповідатиме про всяку всячину, про свій рід і Веселі Терни, та тільки жінка з якоїсь причини в собі замкнулась і вже подаленіла-подаленіла думками-почуттями, що й не підступишся. А потім схаменулась, що це ж у неї огірки не досолені, так і облишила, та й на ферму скоро, пора худібку доїти, – й розпрощалась хутко»* [2, с. 117].

Чому питання про те, як писалася Є. Гуцалом його документальна повість, я вважаю важливими передусім? Тому що, досліджуючи нефікційну прозу, прийшла до висновку: у кінцевому підсумку вона відрізняється від белетристики не за параметрами «художність – нехудожність» (бо це загалом складні, комплексні характеристики, які стереотипному протиставленню не підлягають і залежать від рівня таланту, а не від формальної приналежності до fiction / nonfiction), а відрізняється побутуванням і сприйняттям нефікційної прози в усіх трьох онтологічних, так би мовити, площинах: автор – текст – читач. Відповідно, етапи формування авторського задуму (інтенція), його втілення у тексті (поетика), сприйняття тексту (рецепція) повинні розглядатися дослідником нефікційного тексту як процес, і дослідник повинен пам'ятати, що на всіх етапах процесу нефікційна проза інакша, а не гірша /«нехудожня».

Отже, можемо додати ще й питання: чому ніхто з критиків – сучасників Є. Гуцала та пізніших дослідників – не писав про це?

Повернемося до книги О. Федорова. Вона буда досить відома у свій час, донині використовується істориками як джерело інформації про партизанський рух в окупованій Україні. Писали спогади й чимало інших очевидців та учасників партизанського підпілля, серед них і соратники О. Федорова (Петро Вершигора, Микола Попудренко, Григорій Балицький та ін.), однак нині, очевидно, ці тексти потребують перепрочитання. І не лише з огляду на політичну кон'юнктуру (інша влада, інша країна й т. п.). Передусім тому, що жива пам'ять звичайних людей, наших з вами співгромадян, які пережили Другу світову війну на українських землях, не збігається з тим, що про неї написали радянські партизани (здебільшого не рядові учасники подій, а так звані «партизанські генерали»). Щоб було до кінця зрозуміло, хто такий один із цих авторів, чия книга всіяко пропагувалася, подаю про нього довідку з нинішньої Вікіпедії (з корекцією з інших джерел, зокрема досліджень сучасних істориків).

Олексій Федорович Федоров (1901-1989) – генерал-майор НКВС, двічі Герой Радянського Союзу, радянський партійний і державний діяч; у роки німецько-радянської війни командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, перший секретар Чернігівського і Волинського підпільних обкомів КПРС. Походив з робітничої родини у Катеринославі, сам замолоду був робітником; у 1920 р. воював у кавалерійському загоні на боці більшовиків, брав участь у так званій громадянській війні проти УНР. Потім знову працював як робітник; із липня 1927 року став членом ВКП(б). У 1930-х успішно робив кар'єру «по партійній лінії», як тоді казали. Від вересня 1937 року працював на Чернігівщині, спочатку як голова районної ради профспілок саме у Корюківці. Жив там уже з родиною (одружився ще у 1920-х). Тобто це містечко було йому добре знайоме ще з довоєнних часів. Тим промовистішим є факт, що ніякого співчуття до трагедії його жителів у своїй повоєнній книзі він не висловлює, просто замовчує цю трагедію, хоча про Корюківку принагідно не раз згадує.

Від квітня 1941 року О. Федоров виконував обов'язки 1-го секретаря Чернігівського обласного комітету КП(б)У. Залишений у підпіллі, організував партизанський загін, який підпорядковувався НКВС СРСР. В основному загін, а потім і з'єднання чернігівських загонів, кероване О. Федоровим, займалися диверсійною роботою на території окупованої України. Уже 18 травня 1942 року О. Федоров став Героєм Радянського Союзу «за зразкове виконання бойових завдань» у тилу ворога.

Уночі 27 лютого 1943 року партизани зі з'єднання О. Федорова напали на окупаційний гарнізон містечка Корюківка. Планувалося визволити з в'язниці заручників, серед котрих була родина командира партизанського взводу, колишнього голови колгоспу Феодосія Ступака. Відповідальність за дії партизанів і підпільників нацисти поклали на цивільне населення, що призвело до Корюківської масакри 1-2 березня 1943 року.

Тоді ж, у березні – квітні 1943 року, чернігівське партизанське з'єднання під команду вже генерала О. Федорова (йому присвоєно військове звання – генерал-майор) за наказом НКВС розділилося й перемістило диверсійні загопи на територію Правобережної України, а далі на Волинь. Головним завданням такого переміщення, як він пише у своїй книзі «Підпільний обком діє», було взяти під контроль Ковельський залізничний вузол та провадити диверсійну роботу на всіх залізницях Волинського краю і Західного Полісся. Але фєдоровці вчиняли також терористичні операції в українських населених пунктах, воювали зі збройними силами УПА (про «націоналістів», однак, він згадує побіжно, і промовистим є знов-таки умовчання). З наближенням лінії фронту та у зв'язку з провалом військових операцій проти відділів УПА (ні словом не згаданими у книзі О. Федорова), червоні партизани влилися до складу радянської армії, яка наступала зі сходу. Частина фєдоровців була кинута на лобові атаки при звільненні від гітлерівців м. Ковель. Наприкінці березня 1944 року партизанське з'єднання, яким керував генерал, при зустрічі з передовими частинами Червоної армії налічувало 5257 осіб.

О. Федоров у травні 1944 року повернувся до партійної роботи – став першим секретарем Херсонського обласного комітету КП(б)У. Потім змінив ще кілька посад такого ж рівня. Від травня 1957-го до квітня 1979 року (понад 20 років поспіль!) був міністром соціального забезпечення УРСР. Був відомим громадським діячем – членом президії радянського комітету ветеранів війни, від квітня 1979-го – головою комісії у справах колишніх партизанів і підпільників при Президії ВР УРСР; комісія виконувала, зокрема, «фільтраційні» функції стосовно людей, котрі перебували на окупованій території за часів війни. Партизанські спогади, документальні й художні твори письменників про партизанів та підпільників, перш ніж бути виданими, рецензували довірені люди колишнього партизанського генерала. Такі, як поет Микола Шеремет, до прикладу. Від авторів вимагалось узгоджувати їхні твори із точкою зору О. Федорова. Він незмінно був членом ЦК КПУ в 1938-1989 роках, депутатом ВР СРСР 1-11 скликань. Помер і похований у Києві, на меморіальному Байковому цвинтарі; на могилі стоїть монумент роботи скульптора О. О. Ковальова та архітектора О. К. Стукалова.

Про партизанів О. Федоров писав уже в 1940-х рр. За життя під його іменем видано три книги спогадів: «Підпільний обком діє» (Київ, 1948; неодноразово перевидавалася доповненою, перекладена іноземними мовами); «Остання зима» (Київ, 1965; перевидавалася в Києві та Москві); «Війна народна – війна священна» (Київ, 1984). На основі спогадів «Остання зима» та «Підпільний обком діє» кінорежисер зі студії імені О. Довженка Анатолій Буковський створив однойменні телефільми (Київ, 1978 і 1984).

О. Федоров був нагороджений численними орденами та медалями (у тому числі й вісьмома орденами Леніна), став почесним громадянином Ковеля (1969), Луцька (1969), Херсона (1988), Чернігова. Отже, радянський режим високо оцінив в особі О. Федорова зразкового «бійця комуністичної партії», «героя», який успішно пережив усі чистки, репресії та конкурентну боротьбу всередині комуністичних владних кіл, – робить висновок С. Бутко.

Якщо глянути на цю постать очима сучасних істориків і краєзнавців – Віталія Росстального, Людмили Студьонової, Олександра Коваленка, Романа Подкура, а також колективу Пошукового агентства, який працював над створенням науково-документальних серіалів «Книга Пам'яті» та «Реабілітовані історією» (їхні результати оприлюднені 2010 року у другому томі науково-документального видання «Реабілітовані історією. У 27 т. Чернігівська область») – впадає в око, наприклад, що в період сталінських «чисток» О. Федоров був безпосередньо причетний до вбивства 297 осіб (розстрільні вироки) та ув'язнення у сталінських таборах – 147 осіб. С. Бутко підсумовує результати пошуків своїх колег, ставлячи питання руба: чому в незалежній Україні порівняно з радянським часом офіційна позиція щодо цієї особи майже не змінилася, а в часи режиму В. Януковича глорифікація Федорова як легендарного партизанського ватажка набула нового розмаху? Чим заслужив О. Федоров таку високу оцінку комуністичного режиму і його спадкоємців? [див.: 1].

Не тільки серед нинішніх істориків, а й соратникам О. Федорова було відомо, що у вересні 1941 року, призначений напередодні першим секретарем Чернігівського підпільного обкому партії, він не хотів залишатися на окупованій території Чернігівщини і спробував евакуюватися на власній машині. Проте німецькі війська вже замкнули кільце оточення Чернігова, і партійному секретареві довелося повернути назад. Після кількох місяців блукань і переховувань (у книзі вони показані досить докладно як період, за його визнанням, коли «комуністи поки що бездіяльні» [12, с. 54]) він таки потрапив до Чернігівського обласного партизанського загону, очолюваного на той час його підлеглим, третім секретарем обкому КП(б)У Миколою Попудренком, і сам очолив цей загін. Так почалася його партизанська діяльність – про колізії боротьби за керівництво в загоні, а потім у з'єднанні він пише досить докладно, не цікавлячись психологічними нюансами, а лише наголошуючи визнання власного авторитету відповідно до партійної ідеології

та ієрархії (очевидно, внутрішні групові інтриги й були тією сферою діяльності, у якій почувався найкомфортніше).

У книзі «Підпільний обком діє» О. Федоров усіяко намагався показати, яким потужним і переможним, хоч і нелегким (особливо на початку, у період осені 1941 – зими 1942-1943 років) був партизанський рух під «мудрим» партійним керівництвом із самої Москви, однак мимохіть проговорювався і про те, чого казати очевидно не збирався: як проявлялася типова антинародна та імперіалістична політика СРСР щодо населення України та українського національно-визвольного руху на окупованій гітлерівцями території. Читаючи цю книгу, можна його ж власними словами підтвердити висновки сучасних українських істориків про «партизанського героя». Ось найхарактерніше:

1) Його загони особливо жорстоко проводили «червоний терор» [12, с. 160]: «Населення на окупованій території потрапило в пастку між нацистським окупаційним режимом зі своїми правилами і політикою та радянськими партизанами, які вимагали саботувати приписи і вимоги окупантів. І одні, й інші погрожували репресіями і застосовували їх до багатостраждального українського селянства. Так, у 1941 р. у листівках до населення Чернігівської області командир Чернігівського обласного загону Олексій Федоров (під псевдонімом “генерал-лейтенант Орленко”) вимагав від осіб, які пішли служити до окупаційних установ, залишити їх, забороняв здавати продовольство окупаційній владі», – пише чернігівський представник Інституту національної пам’яті С. Бутко [1]. Подробиці з інших свідчень, які наводить історик, жахають. Зокрема, у доповідній записці письменника Миколи Шеремета першому секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про стан партизанського руху і населення на окупованій німцями території України від 13 травня 1943 р. подано таку інформацію: «Поліцаїв, старост, бургомістрів, які чинять спротив, партизани перед тим, як розстріляти, добре “повчать”. Особливою жорстокістю відзначалися партизани Федорова. Я був свідком, як поліцаїв били до крові, різали ножами, підпалювали на голові волосся, прив’язували за ноги і на аркані конем волокли по лісу, обварювали гарячим

чаєм, різали статеві органи...» [цит. за: 1]. У книзі «Підпільний обком діє» згадки про розправи партизан чи й самого командира з тими, кого вони вважали ворогами, подано мимохідь і без жодних моральних засторог перед убивством – лише деталі щодо зручності та доцільності «виконання»: «*Стріляти в таких умовах було ризиковано. Я пригадав пораду в'ятського шофера: "Іноді краще, товаришу комісар, тихо!.."*» [12, с. 149]; «*Те, що він говорив, не можна було перевірити. <...> Але чуття мені підказувало: підлий тип. <...> Через півгодини я віддав наказ: розстріляти перед строем*» [12, с. 228-229]. Оповідач не вважає психологічні подробиці поведінки звинувачених вартими особливої уваги, але підкреслює те, що збігається з його уявленнями про гідність, мужність *радянської* людини в особливих обставинах: якщо звинувачений «упав на коліна», то це сприймається як підтвердження вини [12, с. 229].

2) Відсутність політики захисту населення від нацистських репресій, каральних акцій, голоду й нестатків. Приклад тому – страшна історія Корюківки. Карателів у містечку було від 300 до 500 осіб, партизанів у з'єднанні Федорова – близько 3000... Ставлення й поведінка радянських партизанів щодо місцевого населення й безпосереднє ставлення О. Федорова були, на жаль, типовими. Про захист громадян не йдеться у тих наказах, які О. Федоров увів у свою книгу; не згадує він про це й в авторських міркуваннях, коли пише про задуми, діяльність командування, перераховує досягнення, розповідає про *подвиги* своїх бійців – *подвигами* вважалися лише диверсії та терористичні акти. Безприкладні жертви мирного населення видає за добровільні й оцінює як *героїзм*: «*Так, наприклад, селяни з села Єліного віддали нам усе, що мали, – і худобу, і запаси картоплі, і зайву одягу. Героїчне село. Найбільш одностайне з усіх сіл, які мені довелося бачити*» [12, с. 350].

3) Прямим завданням партизан О. Федоров неодноразово вказує винищення і *розклад* (саме це слово вживає!) українського національно-визвольного руху. Ось пункт із «Наказу по обласному штабу керівництва партизанським рухом на Чернігівщині» від 9 листопада 1941 року (цей наказ у книзі подано повністю): «*Знищити в с. Заудайка старосту і українських*

націоналістів» [12, с. 161]. Інакше як *націоналістичними покидьками* цих найперших ворогів радянської влади автор пропагандистської книги не називає. Однак жодного конкретного епізоду, де би появилися такі *зрадники*, у ній немає, як і жодної конкретної людини-персонажа. Лише про той період, коли з'єднання перемістилося на Волинь, тобто навесні 1943 року, сказано: *«Але тут ми вперше зустрілися з організованими загонами зрадників різних мастей – бандерівцями, бульбашами, власівцями та іншою поганню. <...> Нові наші вороги вдавали з себе захисників народних, борців за самостійну Україну»* [12, с. 792]. І знову – жодної конкретики, жодного епізоду...

Влітку 1943 р., виконуючи завдання Українського штабу партизанського руху («українським», очевидно, він був лише за офіційною назвою), Чернігівсько-Волинське партизанське з'єднання на чолі з О. Федоровим перейшло до кордону Волинської області з Білоруссю (штаб отаборився в с. Лобна́, яке генерал називає Лобною – очевидно, що ні з ким із місцевих мешканців не говорив і не чув, як вони називають своє село; род. відмінок – *Лобні*) й «осідлало» Ковельський залізничний вузол. Однак, крім диверсійної роботи, не менш важливим завданням сталінського керівництва було знищення українських повстанців. Як бачимо з попередньої цитати, щодо них вживається груба лайка без будь-яких пояснень – типово пропагандистський прийом.

4) Приписки на свою користь, тобто фальшування командирами звітної документації вищому керівництву про бойову діяльність, стали найпоказовішою характеристикою і в партизанських спогадах. У цьому О. Федоров теж був типовим радянським командиром. Звичайно, у ретельно відредагованій книзі «Підпільний обком діє» навіть пильному читачеві важко знайти сліди приписок – усе-таки для цього потрібні документи [див. у С. Бутка: 1]. Однак показовим є вже те, що автор-оповідач включає у перерахунок «звершень» і про що не згадує. Заслугами називає всілякі диверсії, руйнування, захоплення зброї у ворога, знищення його живої сили, а також – на чільному місці! – пропагандистську агітаційну роботу й функціонування партійних осередків з усіма їхніми атрибутами бюрократичного життя –

зборами, звітами, доповідями, голосуваннями, радянськими газетами тощо. Не забуває про відзначення радянських свят та всіляких ритуалів: *костри*, біля яких бували партизани ділилися з молодими своїми розповідями про *подвиги*, показує із замилюванням. Але жодного разу не згадує, наприклад, про школи, про медичну допомогу, найнеобхідніші товари щоденного вжитку, яких війна й окупація позбавили не лише партизан, а й мирне населення. Натомість питання, чи треба селянам (переважно їх названо «колгоспниками») обробляти город, вирішується однозначно: будь-яку продуктивну працю треба саботувати, бо нею може скористатися ворог. Один із партійців на початку осені 1941 року обурено доповідає партійному секретареві: *«А капусту квасять десятки, а уникають боротьби, вичікують чогось – сотні. Тут, куди не глянь, – ліси! Тут армію партизанську можна було б розгорнути таку, що жодного моста не лишилося б німцям»* [12, с. 107]. Хоча мости в глибинці, далеко від фронту передусім потрібні не німцям, а місцевим. Та й капуста необхідна, щоб вижити взимку – її, можливо, зайді не заберуть, як корову чи поросю.

В оповідях генерала нема жодного повнокровного образу партизана чи партизанки, не кажучи вже про місцевих жителів. Змальовувати людей О. Федоров очевидно не вмів, їхньої поведінки часто не розумів, зате всі свої симпатії віддав партійному функціонеріві Дем'янові Коротченку [12, с. 808-816], який в його уявленні втілював волю московського партійного керівництва: *«Я слухав і думав, як зримо й відчутно йде до нас воля партії саме тому, що сюди, в тил ворога, прилетів секретар Центрального Комітету: почуття безпосереднього зв'язку з Великою землею породжувало і захоплення, і високу вимогливість до себе»* [12, с. 812].

Найпромовистішим в епізоді цього візиту Д. Коротченка є його звернення до партизан із суворою настановою: *«Ви... представляєте Радянську владу. Мобілізація не вимагає добровільності. Радянська влада дає вам право включати в свої ряди усіх військовозобов'язаних»* [12, с. 812]. Сучасні історики доводять те, про що українські письменники – очевидці окупації Олександр Довженко, Іван Багряний, Ігор Качуровський та інші – писали у свій час:

мобілізовані на щойно «звільнених» територіях українці масово гинули в Червоній армії, оскільки їх використовували як «гарматне м'ясо»; у нашій мові зафіксовані відповідні слова на позначення таких мобілізованих: «чорносвітники» (у «Щоденнику» О. Довженка²), «торбешники» (в романі І. Багряного «Людина біжить над прірвою») тощо. Натомість із книги О. Федорова видно, що в іншому аспекті місцеві люди його й не цікавили.

Радянські партизанські керівники не розглядали проблем життя мирного населення як чогось вартого уваги. Наприклад, про те, що треба організовувати навчання дітей, які підростають в окупації, ніде впродовж усіх років війни у з'єднанні О. Федорова не було й мови. Навіть проблема хліба насущного для дітей, старих, жінок, які залишилися без засобів існування на невизначений час, комуністичних діячів не цікавила, зате промовистими стають картини пиятик і вгощань у партизанських загонах.

5) П'янство було характерною рисою життя радянських партизанів і безпосередньо способу життя О. Федорова. Історик подає цитату зі щоденника Григорія Балицького, командира партизанського загону імені Сталіна, який писав, що Федоров часто зі самого ранку вживав алкоголь і пив цілий день [див.: 1]. У книзі «Підпільний обком діє» можна нарахувати десятки згадок як не про самогонку, то про спирт, яким пригощають і своїх партизан (схоже, що командир О. Федоров запровадив традицію на кшталт сумнозвісних радянських «фронтових ста грам»), і будь-кого з гостей.

Згадки про хмільні застілля в умовах партизанського побуту не лише численні – вони подаються зі смаком і водночас як щось само собою зрозуміле, загальноприйняте, як неодмінний атрибут геройства і партизанської доблесті: «...всі ми його вважали за боягуза. А в тій сутичці він зумів забити трьох гітлерівців. І що воно тільки з чоловіком сталося! <...> ...навіть їсти почав більше і вимагав у Капранова подвійної порції спирту» [12, с. 235]; «...нас

---

² Очевидно, О. Довженко першим із митців зафіксував і пояснив одне зі слів у своїх щоденникових записах у листопаді 1943 року: «Сьогодні В. Шкловський розказав мені, що в боях загиває велике множество мобілізованих на Україні звільнених громадян. Їх звуть, здається, чорносвітками. Вони воюють у домашній одежі, без жодної підготовки, як штрафні. На їх дивляться, як на повинних» [Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013, с. 273].

чекали бенкетні столи, застелені скатертинами й заставлені тарілками з різноманітними смаженими, маринованими і солоними стравами. Перший тост проголосив Дем'ян Сергійович [Коротченко]» [12, с. 815]. Не забуваймо, що це відбувається в час, коли населення окупованих територій страждає від голоду та грабунків...

Терор проти населення як єдино прийнятна стратегія поведінки О. Федорова використовувався ним і в повоєнний час. На думку херсонського дослідника Федора Морозюка, у той час Федорова хвилювало виконання планів хлібозаготівель і зростання невдоволення серед населення, факти опору владі. Так, за федоровськими інформаціями на адресу Л. Кагановича, на Херсонщині з'являються люди, котрі ведуть розмови про причини голоду (1946 рік), зафіксовані окремі випадки убивств сторожів, крадіжки пшениці. І це на фоні катастрофічної кількості захворювань на дистрофію, голодних смертей, канібалізму в області. Для України ціна третього голодомору як результату комуністичної політики за участі О. Федорова була жахливою: від 1 млн. до 1,2 млн. померлих від голоду [див.: 1].

Однак не всі історики оцінюють діяльність О. Федорова та його з'єднання критично. Прикладів дальшої глорифікації цієї постаті у нинішньому Інтернеті достатньо. Наприклад: «За цей час з'єднання збільшилось. В нього влилось багато місцевого населення, певно то були прорадянськи настроєні люди, ті, кого переслідували загони УПА, а їх було немало. Цьому сприяла політика командира з'єднання по відношенню до населення: медична допомога, виділення харчів, захист від пограбувань», – пише старший науковий співробітник Дніпропетровського національного Історичного музею імені Д. І. Яворницького Валентина Сацута [11]. Насправді в книзі «Підпільний обком діє» згадки про *інтереси трудящих* [12, с. 161] (наприклад, про роздавання харчів при захопленні німецьких складів чи транспорту) поодинокі й досить невиразні, оскільки це не було першорядним завданням при терористичних акціях, а проводилося хіба з метою пропаганди, як очевидно з наказу від 9 листопада 1941 року, підписаного в Омбиському лісі: «Щоб

забезпечити здійснення всіх заходів, систематично практикувати рух загону в бойовому порядку селами району, а якщо буде потрібно, то й інших районів, виконуючи на ходу всі завдання, які стоять перед загonom, **знищувати всі ворожі елементи**, громити бази ворогів, підривати мости, поїзди, автомашини і т. ін., проводити масово-політичну роботу серед населення, організувати матеріальну допомогу трудящим, щоб вони реально відчували цю допомогу, і т. ін.» [12, с. 161; виділення моє – Н. К.]. Ну що ж, знищення Корюківки стало логічним наслідком такої діяльності.

Читаючи книгу Є. Гуцала, бачимо, що вона підтримувала міфи радянського часу. «Легендарних» червоних партизанських генералів Є. Гуцало не глорифікував (О. Ф. Федорова згадував лише мимохідь [3, с. 238, 244, 251]), але й саму «легенду» не порушував і під сумнів не ставив, дотримуючись тих самих пропагандистських кліше: єдиний рух опору, очолюваний партією; єдність «народів-братів» у цій боротьбі; «звірства» окупантів та доблесть і героїство всенародно підтримуваної боротьби з ними... А головне, всіляко намагався переконати читача, що спалені села Чернігівщини відродилися, що скрізь буяє життя, підростають діти, гомонить молодь і загалом щасливе життя радянських колгоспників повернулося.

Щоправда, при близькому знайомстві стражденні люди не хвалилися оповідачеві своїм повоєнним життям і не виглядали щасливими: *«Поліське село Клубівка. Сонячний полудень, Мотрона Захарівна Пітух годує курей у дворі. Вже старенька, то не розлучається з ципком... <...> Худенька й сивокося, як зблякла восени польова квітка. <...> – Оповідь переходить до її дочки Насті, яка розповідає про загиблих і покалічених дітей та чоловіка Мотрони Захарівни: – Маня в хаті сидить, рука не ворухиться, лице побите... Катя пішла в Пізнопали... Варка в лікарні уже восьмий місяць лежить, кістка почала гнити. Ох, життя-малина, щоб воно пропало: в того руки нема, в того ноги, а те старе вже, ні до чого не здатне»* [3, с. 288]. Лише з діалогу з господинями двору, без жодного авторського коментаря, читач дізнається, що було тій Насті на час знищення села Клубівки 8 років, Варці – 6, Мані – 15, а

Каті – 17; уся родина була приречена загинути в погребі, куди карателі вкинули гранату: *«Хату підпалили, а нас в погріб загнали. Попримоцувалися ми в погребі, а вони відчинили ляду й кинули гранату вниз. <...> На ногах у Мані розірвалася... <...> Ми покалічені отак і лежали в погребі. Хто ж допоможе, коли всю Клубівку спалили, а кого не вбили, то порозбігались по лісах і селах... У неділю палили, а десть у вівторок приїхала з Старих Яриловичів тітка, материна сестра, дійшло туди за наше горе. Повитягували нас із погребя, як дрова, й повезли на возі. Жили в тітки, а сюди вже повернулись усі на милицях, із костурами»* [3, с. 288]. Та от і вціліли...

На відміну від О. Федорова, талановитий прозаїк Є. Гуцало вмів показати характери навіть у нарисовій оповіді, точно відбираючи портретні деталі, влучні слівця, риси поведінки, уникаючи затертих штампів. Саме на майстерність портретних характеристик, на психологічну достовірність деталей, на сповнений філософського підтексту контраст пережитого страхіття і мирного сьогодення як основу образного ладу документальної повісті у зіставленні з белетристичними «воєнними» повістями художника його сучасні дослідники звертають увагу [див.: 4; 6]. Ірина Захарчук справедливо вказувала на дегероїзацію досвіду війни у творах Гр. Тютюнника, В. Дрозда, Є. Гуцала як силове поле «деміфологізації офіційних культурних практик» [4, с. 352], однак це більше стосується все-таки Гуцалової белетристики, а не документальної повісті «З вогню воскресли». Не тому, що вона написана гірше – просто тому, що автор не до кінця сказав у ній те, про що, очевидно, дізнався від свідків. А документальний жанр вимагає усієї правди – умовчання в ньому «кричать» про спотворення реальності на догоду певним стереотипам.

Мусимо визнати, що у пропаганди радянська документалістика (як в особі партійного функціонера О. Федорова, так і в особі талановитого письменника Є. Гуцала, який написав про війну чудові психологічно достовірні белетристичні твори, серед них і болісно-трагедійну повість «Безголов'я», опубліковану 1989 року; писалася, очевидно, значно раніше) перейняла головні способи утвердження ідеологічних міфів про Другу світову війну:

замовчування реальних фактів (як-от трагедія Корюківки), **насаджування стереотипів та штампів**, які стають ідеологічними концептами («російські брати», «єдність братніх народів» – Є. Гуцало; «колгоспна дітвора», «радянські люди», «свої, руські люди» – в О. Федорова на позначення тих, кого червоні партизани вважали «своїми», хоча й не вважали за необхідне захищати їх від карателів), і **чорно-білої картини світу** у сприйнятті себе й оточення; багаторазове **повторення ярликів-жупелів** для називання «ворогів» (*українські буржуазні націоналісти* у О. Федорова згадуються не інакше, як із вживанням грубої лайки); утвердження стереотипних **моделей мислення й поведінки** (щоб перевірити тих, хто приходить до партизан, треба *на кожного завести анкету*; у структурі партизанського загону необхідний *особливий відділ*; радянські газети чи листівки – найнеобхідніша зброя; будь-хто з селян, хто не достатньо радянський, – *куркуль* або *поміщик, прислужник фашистів*, інші – лише *колгоспники*; будь-яка продуктивна праця окупованих жителів – *прислужництво* фашистам; відверті слова, у яких є критика на адресу партійного секретаря – *нісенітниця* тощо).

Висновки. На прикладах документальних книг радянської доби наочно переконуємося, що нефікційна література – досить гнучка й піддатлива для пропагандистських цілей форма письма. Зрештою, і в класичні епохи розповідь про справжні події (non fiction) недаремно вважали придатною передусім для утилітарних потреб – із неї вирости науки (найперше – історія та географія); вона була біографістикою, епістолографією, ораторською та проповідницькою практикою, патристикою, мемуаристикою; у її лоні визрівала публіцистика від давніх форм до нинішніх... У радянський час на документалістику було покладено передусім пропагандистські завдання: утвердження міфів соціалістичного ладу, відцензурованої радянської історії, мілітаристських стереотипів поведінки і свідомості. Книга генерала О. Федорова стверджувала міфи про мудре компартійне керівництво всенародним рухом опору проти німецьких окупантів, про зловорожих *українсько-німецьких націоналістів* та *націоналістичних покидьків*, про готовність усіх радянських людей іти саме за

комуністами, бо без них, мовляв, нікому захищати народ від лиха, про відданість селян колгоспам, про місію радянських партизанів як «визвольну» при їхньому переміщенні на Західну Україну (яка змальована бідним, знедоленим, нещасним краєм, бо він не знав колгоспного ладу), про злагодженість усього партизанського руху з діями Червоної армії і керованість з єдиного московського центру («...не тільки стратегічні, але й тактичні завдання розв'язувались тепер у Москві» [12, с. 800]).

Партійні завдання мусили виконувати й талановиті письменники, приймаючи замовлення офіційної Спілки письменників. Не уник такого завдання і Є Гуцало, виконавши його досить сумлінно, хоча в порівнянні з його белетристичними повістями про німецьку окупацію стає очевидно, наскільки неоднозначною і трагічно-кривавою він бачив воєнну українську дійсність, до змалювання якої брався вже в ранніх творах, та так і не зміг сказати всього, що вилилося вже в публіцистиці (книга «Ментальність орди», 1995). Зв'язок документальної та публіцистичної книг письменника через гостре почуття болю за мирних людей, змушених виживати нелюдськими зусиллями у протистоянні окупантам, між двох вогнів – завойовника із Заходу й нібито «свого» зі Сходу, на окраденій і спаленій «нашій не своїй землі», належить показати майбутнім дослідникам творчості Є. Гуцала. А про книги й діяльність О. Федорова та інших «партизанських генералів» історикам треба сказати правду, визнавши їх пропагандистськими, а не документальними, й відмовитися від глорифікації їхніх авторів.

Список використаних джерел

1. Бутко С. Комуністичний функціонер і партизан Олексій Федоров підлягає декомунізації [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/komunistichni-funktsioner-i-partizan-oleksii-fedorov-pidlyagae-dekomunizatsii> (19.04.2018).
2. Гуцало Є. П. З вогню воскресли: повість, оповідання. К.: Молодь, 1978. 296 с.
3. Гуцало Є. П. З вогню воскресли: повісті. К.: Дніпро, 1980. 336 с.
4. Захарчук І. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія. Луцьк: Твердиня, 2006. 406 с.
5. Корюківська трагедія – Вікіпедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%8E%D0%BA>

%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F (16.03.2018).

6. Лучицька М. Прояви свідомості автора в наративі великої прози Євгена Гуцала [Електронний ресурс] // Рідний край: альманах Полтавського нац. пед. ун-ту. 2013. № 2 (29). С. 106-115. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2873/1/Luchytska.PDF>.
7. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / пер. з англ. Оля Возьна, Галина Сташків. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
8. «Поділля – його Єрусалим»: Спогади про життя і творчість Євгена Пилиповича Гуцала / авт.-упоряд. Марія Гуцало; перед. сл. Василь Кобець; літ. ред. Василь Волочай. Вінниця: б. в., 2008. 288 с.
9. Поташний Ю. Корюківка: забута трагедія. Як нацисти знищили 7-тисячне містечко [Електронний ресурс] // Історична правда. 2011, 2 березня. Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/2/28636/> (10.05.2018).
10. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Інтерв'ю провела Кеті Каут / пер. з англ. Катерина Диса. К.: Дух і літера, 2017. 496 с.
11. Сацута В. М. До 100-річчя від дня народження О. Ф. Федорова [Електронний ресурс] // Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького. Режим доступу : <http://museum.dp.ua/article0031.html> (19.04.2018).
12. Федоров О. Ф. Підпільний обком діє / літ. запис Є. Босняцького; [пер. з рос. А. Шияна]. К.: Політвидав України, 1976. 840 с.

References

1. Butko S. *Komunistychnyj funkcioner i partyzan Oleksij Fedorov pidljaghaje dekomunizaciji* [Communist functionary and partisan Alexei Fedorov is subject to de-communization]. In: *Ukrajinsjkyj instytut nacionaljnoji pam'jati* [Ukrainian Institute of National Remembrance]. 2018. Available at: <http://www.memory.gov.ua/news/komunistichnii-funksioner-i-partizan-oleksii-fedorov-pidlyagae-dekomunizatsii> (in Ukrainian).
2. Ghucalo Je. P. *Z voghnju voskresly: povistj, opovidannja* [From the fire resurrected: novel, stories]. Kyiv, 1978. 296 p. (in Ukrainian).
3. Ghucalo Je. P. *Z voghnju voskresly: povisti* [From the fire resurrected: novels]. Kyiv, 1980. 336 p. (in Ukrainian).
4. Zakharchuk I. *Vijna i slovo (Militarna paradyghma literatury socialistychnogho realizmu)* [War and Word (Military Paradigm of Socialist Realism Literature)]. Lutsk, 2006. 406 p. (in Ukrainian).
5. *Korjukivsjka trahedija* – Wikipedia. 2018 [Koryukivka's tragedy – Wikipedia]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D1%8E%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F (in Ukrainian).
6. Luchycjka M. *Projavy svidomosti avtora v naratyvi velykoji prozy Jevghena Ghucala* [Manifestations of the author's consciousness in the narrative of great

- prose by Evgen Gutsalo]. In: *Ridnyj kraj*, 2013, no. 2 (29), pp. 106-115. Available at: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2873/1/Luchytska.PDF> (in Ukrainian).
7. McQuail D. *Teorija masovoji komunikaciji* [Mass Communication Theory]. 4th Edition. Trans. Olja Vozjna, Ghalyna Stashkiv. Lviv, 2010, 538 p. (in Ukrainian).
  8. “Podillja – jogho Jerusalym”: *Spoghady pro zhyttja i tvorchistj Jevghena Pylypovycha Ghucala* [“Podillya is his Jerusalem”: Memories of the life and work of Evgen Pylypovych Gutsalo]. Edited by Marija Ghucalo, Vasyl Kobec, Vasyl Volochaj. Vynnytsia, 2008, 288 p. (in Ukrainian).
  9. Potashnyj Ju. *Korjukivka: zabuta traghedija. Jak nacysty znyshhyly 7-tysjachne mistechko* [Koryukivka: the forgotten tragedy. How Nazis destroyed a town of 7 thousand inhabitants]. In: *Istorychna Pravda*, 2011, 02.03. Available at: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/2/28636/> (in Ukrainian).
  10. *Pochuty travmu. Rozmovy z providnymy specialistamy z teoriji ta likuvannja katastrofichnykh dosvidiv*. [Listening to Trauma. Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience]. Interviews and Photography by Cathy Caruth, trans. by Kateryna Dysa. Kyiv, 2017, 496 p. (in Ukrainian).
  11. Sacuta V. M. *Do 100-richchja vid dnja narodzhennja O. F. Fedorova* [To the 100th anniversary of O. F. Fedorov’s birthday]. In: *Dnipropetrovsjkyj nacionalnyj istorychnyj muzej im. D. I. Javornycjkogho* [2001]. Available at: <http://museum.dp.ua/article0031.html> (in Ukrainian).
  12. Fedorov O. F. *Pidpilnyj obkom dije* [Underground Regional Party’s Committee operates]. E. Bosniatsky’s literary record, trans. by A. Shyian. Kyiv, 1976, 840 p. (in Ukrainian).

Додаткові джерела:

- Балицький Г. В. Війна вночі: про мужність і героїзм радянського народу в боротьбі за визволення Батьківщини з-під фашистського ярма: документальна повість / Григорій Васильович Балицький; літ. запис С. Плачинди. К.: Молодь, 1969. 428 с. (Сер. «Герої. Роки. Звершення»).
- Вершигора П. П. Люди з чистою совістю / П. П. Вершигора. К.: Політвидав України, 1975. 568 с.
- Павлов В. В. Генерал Орленко / Павлов В. В. Изд. 2-е. М.: Политиздат, 1972. 111 с., илл.
- Полохова Н. В. Стилєві особливості прози Є. Гуцала 70-х років ХХ ст. (2012) [Електронний ресурс] / Н. В. Полохова. Режим доступу: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/68/87>. (19.04.2018).

Nadiia Koloshuk. Documentary literature and propaganda. Propaganda was (and partly remains) an everyday reality in the recent past of our society. Documentary literature / nonfiction for the period of the existence of Soviet Ukraine degenerated and became less and less qualitative, up to the fact that it has ceased to represent the realm of art. First of all, she was assigned a propaganda task. These processes were interconnected. Soviet nonfiction borrowed from propaganda the main ways of establishing ideological myths about the Second World War:

suppression real facts; approval of stereotypes and stamps that become ideological concepts, and the black and white picture of the world in the perception of oneself and the environment; multiple repetitions of stamps / shortcuts for naming enemies; the establishment of stereotyped patterns of thinking and behavior. The book by General O. Fedorov entitled “Underground Regional Party’s Committee operates” claimed the myths about the “wise” Communist Party leadership of the popular resistance movement against the German invaders, about the infamous “Ukrainian-German nationalists” and “nationalist garbage”, about the readiness of all the Soviet people to follow the Communists, because they protect the people from disaster, about the loyalty of peasants to the kolkhozes, about the mission of the Soviet partisans as “liberating”, when they moved to Western Ukraine. Party tasks were to be performed by talented writers. Eugen Gutsalo did not avoid such a task, too. Although if we compare his fiction stories / novels about the German occupation with the story “From fire raised” with, it becomes obvious how ambiguous and tragic-bloody he saw military Ukrainian reality.

Keywords: propaganda, Soviet documentary literature / nonfiction, myths about the Second World War, the book by O. Fedorov “Underground Regional Party’s Committee operates”, Koryukivka’s tragedy, the glorification of the “partisan general”, E. Gutsalo’s story “Resurrected from fire”.

Вилучено: Так, у шифрованій радіограмі № 8554 від 5 вересня 1943 р. на адресу секретарів ЦК КП(б)У Микити Хрущова і Дем’яна Коротченка, начальника Українського штабу партизанського руху Тимофія Строкача командири Рівненського партизанського з’єднанням № 1 Василь Бегма і Рівненського партизанського з’єднання № 2 Іван Федоров скаржилися на О. Федорова: «Просимо дати вказівку [Олексію] Федорову, [Володимиру] Дружиніну про їх неправильні дії. Є три руйнування [у] вересні наших трьох підривних груп і двох загонів Розвід[увального] упра[вління] Генштабу Червоної армії, отримаєте рапорти, які відправляємо літаками, що усі підривні групи, діючі на залізницях Брест–Ковель, Брест–Пінськ, Ковель–Сарни, ніякого відношення не мають до [Олексія] Федорова, але він бере на облік усі вибухи на цих залізницях і повідомляє [у] Москву, як підриви його загонів. Така поведінка не більше, ніж обдурювання уряду. 5.9.[19]43 р. Бегма, Повторенко, Федоров» [цит. за: Сергій Бутко].